

САМООЦІНЮВАННЯ ТА ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯК ДОСТОВІРНІ ДІАГНОСТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ У ВИЗНАЧЕННІ СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ

SELF-ASSESSMENT AND EXPERT ASSESSMENT AS RELIABLE DIAGNOSTIC PROCEDURES IN DETERMINING RISK EXPOSURE

У статті обґрунтовано актуальність діагностики схильності до ризику як характеристики особистості, яка забезпечує людині виживання у різних сферах діяльності в сучасних кризових умовах стрімкого зростання ризикогенності. Саме тому актуальним завданням стає прогнозування ризикованості людини, а отже, діагностики не лише за допомогою самооцінки та експертної оцінки, а й іншою людиною задля передбачення соціальної поведінки конкретної особистості.

У дослідженні розглянуто соціогенний вимір ризику, у якому завжди присутні суб'єктивізм та об'єктивізм, котрих неможливо «позбавитися» та достеменно передбачити міру вираженості. Метою статті було позначено співвіднесення результатів самооцінювання та експертного оцінювання схильності до ризику як достовірних діагностичних процедур у визначенні його вираженості. Для цього було розроблено предмет оцінки вираженості ризику у певних сферах життєдіяльності особистості шляхом модифікації методики Т. Дембо-Рубінштейн. Серед виділених сфер позначено сферу міжособової взаємодії, здоров'я, побуту, спорту, просторову сферу. Також обчислювався загальний рівень схильності до ризику шляхом знаходження суми прояву ризику в усіх сферах. У дослідженні також застосовано «паралельну» методику – самооціночний опитувальник «Схильність до ризику в різних сферах діяльності» (О. В. Вдовіченко), який має високу надійність та валідність. Вибірку дослідження становили 129 осіб. За результатами статистичного опрацювання результатів – проведення кореляційного аналізу первинних даних та якісного аналізу результатів – порівняння усереднених значень вираженості схильності до ризику за результатами самооцінювання та експертної оцінки встановлено достовірність взаємозамінності даних діагностичних процедур, а отримані результати характеризуються як однаково надійні та валідні. Визначено перспективи подальшого дослідження, які полягають у розширенні сфер діагностики ризику, залученні більш розлогої та специфічної за складом вибірки проведення апробації опитування.

Ключові слова: ризик, схильність до ризику, ризикогенність, самооцінювання, експертне оцінювання, достовірність.

The article substantiates the relevance of diagnosing risk propensity as a personality characteristic that ensures a person's survival in various spheres of activity in the current crisis conditions of increasing risk in the world. That is why the urgent task is to predict the riskiness of a person, and therefore diagnosis not only by self-assessment and expert assessment, but also by another person to predict the social behavior of a particular person.

The study examined the sociogenic dimension of risk, in which subjectivism and objectivism are always present, which cannot be "eliminated" and the degree of its severity cannot be accurately predicted. Therefore, the purpose of the article was to correlate the results of self-assessment and expert assessment of risk exposure as reliable diagnostic procedures in determining its severity. To this end, the subject of assessing the severity of risk in certain areas of personal life was developed by modifying the methodology of T. Dembo-Rubinstein. Among the identified areas are the sphere of interpersonal interaction, health, everyday life, sports, spatial sphere. The overall level of risk exposure was also calculated by finding the sum of risk exposure in all areas. The study also used a "parallel" methodology – self-assessment questionnaire "Risk propensity in different spheres of activity" (O. V. Vdovichenko), which has high reliability and validity. The sample of the study consisted of 129 people. According to the results of the statistical processing of the results – correlation analysis of primary data and qualitative analysis of the results – comparison of the average values of risk proneness based on the results of self-assessment and expert evaluation, the reliability of the interchangeability of these diagnostic procedures was established, and the results obtained are characterized as equally reliable and valid. The article also outlines the prospects for further research, which are seen in expanding the scope of risk predisposition diagnostics, attracting a more extensive and specific sample for testing the questionnaire.

Key words: risk, risk propensity, riskogenicity, self-assessment, expert assessment, reliability.

УДК 159.922(043)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.28>

[org/10.32782/2663-5208.2022.44.28](https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.28)

Казанжи М.Й.

д. психол. н., професор кафедри загальної та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Вдовіченко О.В.

д. психол. н., професор кафедри теорії та методики практичної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Постановка проблеми. Проблема вивчення ризику в сучасному світі постала з особливою гостротою. Це визначається певними несприятливими соціальними подіями, глобальними та екологічними катастрофами, міжнародними кризами, непередбачуваними ситуаціями, що, своєю чергою, вказує на необхідність вивчати вираженість ризику в кожному виді діяль-

ності, перш ніж приймати рішення про будь-які кроки у напрямі її здійснення.

Ризикологічний напрям одержав розвиток у західній, а в останнє десятиліття й у вітчизняній психології. Причому зараз не викликає сумніву доречність уживання терміна «ризикологія», оскільки аналіз психологічних досліджень у сфері психології ризику свідчить про необхідність розгляду

даної проблеми як окремого самостійного розділу психологічної науки.

Сучасні кризові життєві умови призводять до стрімкого зростання ризикогенності у світі, суспільно-політичному та соціально-економічному житті, що, своєю чергою, призводить до виявлення особистістю характеристик, які забезпечують їй виживання у різних сферах життєдіяльності. Однією з таких характеристик є ризик як багатовимірне психологічне явище різного ступеню інтенсивності, усвідомленості та глобалізації прояву. Для прогнозування соціальної поведінки людини в об'єктивному вимірі важливо знати вираженість ризику, оцінка якого не позбавлена суб'єктивізму. Оскільки самооцінювання даної психологічної характеристики не завжди є прийнятною та доступною процедурою у визначенні її вираженості, то значущим є визначення співвіднесення самооцінювання та експертного оцінювання як достовірних діагностичних процедур, які можуть бути взаємозамінними у визначенні ризику особистості як усталеної схильності та можливої реакції.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, що супроводжує перехід до постіндустріальної стадії суспільства, підсилює ризик дезорієнтації людини в інформаційному просторі, його придушення віртуальною реальністю. Так, у процесі розвитку й ускладнення структур сучасних суспільств на перший план висуваються ризики переважно внутрішнього характеру, тобто ті, що продуують людську діяльність, як то ризик у спорті, у сферах здоров'я, просторовій, побутовій, міжособистісній тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними наукової літератури з проблематики ризику можна виокремити два основних дихотомічних підходи до розуміння природи його виникнення: техногенний та соціогенний.

У дослідженні ми розглядаємо саме соціогенний вимір ризику, у якому завжди присутні суб'єктивізм та об'єктивізм, яких неможливо позбавитися та передбачити міру вираженості навіть з урахуванням стохастичних, імовірнісних тенденцій розвитку соціуму. Через призму класичної парадигми розгляду ризику завжди виокремлюються два взаємопов'язані його складники – об'єктивний та суб'єктивний, які є породженням невизначеності – онтологічної та, відповідно, гносеологічної [6]. Особливості їх співвіднесення та можливості достовірної оцінки є важливим дослідницьким завданням.

Учені по-різному підходили до його вирішення. Так, Marco Lauriola & Joshua Weller (2018) у визначенні прийняття та прояву

ризик у різних сферах життєдіяльності спираліся на характеристики, які потребували додаткової діагностики, такі як імпульсивність, схильність до пошуку відчуттів, емоційна збудливість та ін. Саме ці характеристики ставляться у непряму відповідність до певних сфер життєдіяльності. Наприклад, імпульсивність співвідноситься з проявом ризику у сфері здоров'я, фінансових ризиків, захоплення азартними іграми тощо. Пошуку ризику сприяють емоційні переживання «негативного» спектру, хоча і ці висновки не мають повної узгодженості, адже тривога та занепокоєння, навпаки, зменшують прагнення до ризику, вираженість якого пов'язана з відкритістю досвіду та екстраверсією. Ризикованій поведінці, яка дає змогу отримати особистості емоційно корисний досвід, сприяють позитивні емоційні риси, а негативні, навпаки, призводять до уникнення ризикованої поведінки [8].

Дослідження взаємозв'язку між особистісними характеристиками та схильністю до ризику, яка визначалася за допомогою методик «Шкала прийняття ризику в певній галузі (DOSPRT)» і «Загальна шкала схильності до ризику (GRiPS)», показало, що значущими у цьому контексті є екстраверсія, зниження відповідальності, особливості сумлінності, емоційної стабільності тощо [7].

Дослідження взаємозв'язку між особистісними рисами людини та її фізичним здоров'ям дало змогу встановити декілька послідовних висновків та важливих взаємозв'язків. Так, хронічний гнів, негативні афективні налаштування, ворожість та невротизм є потужними визначеними особистісними чинниками, які супроводжують ризик у сфері здоров'я. Оптимізм, соціальне домінування та інші риси також впливають на ризик. Було визначено механізми, які спричиняють ці ефекти, але не всім їм дано остаточну наукову оцінку [10].

У попередніх дослідженнях встановлено, що високий рівень вираженості ризику виявляється в експресивності, значній спонтанній агресивності, емоційній нестійкості, а також спрямованості на себе [3].

Цікаві твердження висувають науковці про існування загальної схильності до ризику, визначаючи, що функція переваги ризику у сміливця однакова в усіх випадках прийняття рішень. «Перестраховщик» уникатиме ризику як в особистому житті, так і у професійній роботі.

У деяких дослідженнях (Ю. Козелецький, П. Словік та ін.) порушується питання, чи існує схильність до ризику на рівні диспозиції або ж ризик залежить від середовища, у якому діє суб'єкт, котрий приймає рішення,

а також від соціальної системи, до якої він включений. На думку П. Словіка, такі, здавалося б, маловажливі проблемні чинники, як тип прийнятого людиною рішення (вибір лотереї чи встановлення її продажної ціни), призводять до того, що вона визначає або обережні, або ризиковані дії [9].

Деяке світло на роль особистісних чинників у прийнятті ризикованих рішень проливає теорія прагнення успіху, створена Мак-Клеландом і Дж. Аткинсоном, що наслідували традиції Левіна і Толмена.

Ця теорія орієнтована на пояснення спрямованості, сили та стійкості діяльності особистості. Більшість її положень належить до завдань, які містять ризик, у яких результат дії залежить від можливостей суб'єкта. Якщо людина прагне насамперед досягти успіху, то вона приймає рішення з таким розрахунком, щоб у всіх випадках застрахувати себе від невдач. Таким чином, безсумнівно, виявлення особистісних корелятивів ризику є актуальним у психології і вивчення схильності до ризику як певної досить стійкої риси особистості.

Виходячи з виконаного аналізу, можна відзначити, що в одних роботах (К. Кумбс, Дж. Аткинс, Р. Кетлінський, Я. Рейковський та ін.) ризик розглядається як властивість особистості, в інших (Ю. Козелецький, П. Словік) – як поведінка, зумовлена різними чинниками зовнішнього середовища. Водночас фахівці єдині в тому, що рівень тривоги та агресивності істотно впливає на ризик.

Учені припускають існування схильності до «ризикованої» діяльності як індивідуальної характеристики людини. Виділяються особи, які намагаються уникати ризику, та особи, що до нього прагнуть. Ця диференціація відбувається за інтенсивністю вираженості схильності до ризику, діагностична ж процедура її вимірювання передбачає розведення таких понять, як «ставлення до ризику» та сам «ризик», у контексті вивчення якого важливими є усвідомлення, сприйняття ризику, готовність до ризику, схильність до ризику, ризикованість тощо.

Тож готовність до ризику і схильність до ризику як особистісні чинники регуляції поведінки людини в небезпечних ситуаціях варто визначати у психодіагностичній парадигмі, у межах якої дані характеристики є внутрішніми суб'єктивними особистісними диспозиціями/конструктами [4].

Ризик по-різному сприймається як самим суб'єктом, так і з позиції оточуючих (спостерігача). Як правило, особистість недооцінює свої внутрішні особливості та вчинки, тим самим уважає, що в її діях нічого пов'язаного з небезпекою немає, а погляд

із боку, навпаки, може перебільшувати їх, і людина-спостерігач уважає, що суб'єкт поводиться ризиковано однаково за будь-яких обставин та у будь-яких сферах.

Метою дослідження є виявлення співвіднесення результатів самооцінювання та експертного оцінювання схильності до ризику як достовірних діагностичних процедур у визначенні його вираженості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення емпіричного дослідження включало створення предмета оцінки вираженості ризику у певних сферах життєдіяльності шляхом модифікації методики Т. Дембо-Рубінштейн, а саме у сферах міжособової взаємодії (Мо), здоров'я (гігієни) (Зд), спорту (Сп), побуту (Поб), просторової сфери (Пр). Передбачається підрахування загальної кількості балів через знаходження суми за кожною сферою прояву (Заг).

Як паралельна методика використовувався самооціночний опитувальник «Схильність до ризику в різних сферах діяльності» (О. В. Вдовіченко), який має високу надійність та валідність [1].

Вибірку дослідження становили студенти різних закладів вищої освіти м. Одеси, загалом 129 осіб. Проводилися статистична обробка (кореляційний аналіз первинних даних) та якісний аналіз результатів через порівняння усереднених значень вираженості схильності до ризику за результатами самооцінювання та експертної оцінки.

Як відомо, застосування експертного оцінювання потребує добору компетентних експертів, які досить добре знають досліджуваних і в змозі оцінити їх за наданими предметами оцінки, сформулювати власну думку. Тож саме від обізнаності експертів залежить достовірність, а отже, і цінність отриманих результатів. Процедура експертного оцінювання була стандартизована і передбачала виставляння «бальних оцінок, коли експерт оцінює ті чи ті чинники у балах або розподіляє їх згідно із заданими критеріями, а бали присвоюють під час оброблення даних» [2; 5].

Як самооцінка, так і експертна оцінка вираженості схильності до ризику передбачали такі оцінки:

- дуже низький ризик – 1 бал;
- низький ризик – 2 бали;
- раціональний (розумний) ризик – 3 бали;
- підвищений ризик – 4 бали;
- критичний ризик – 5 балів.

Інструкція містила «класичні» відомості – щодо предмета оцінки, запевнення в конфіденційності результатів, стимулювання вільного висловлювання власної думки.

Розглянемо результати кореляційного аналізу (табл. 1 та 2).

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що за даними самооцінки загальна схильність до ризику зв'язана з вираженістю ризику в усіх без винятку сферах. Водночас ризик у міжособовій взаємодії (Мо) не корелює з проявом ризику у сфері спорту (Сп), просторовій сфері (Пр).

Ризик у побутовій сфері корелює з проявом ризику в усіх сферах, тож якщо людина не приділяє уваги дрібницям у побуті, «спочатку діє, а потім думає», ймовірно, їй доводиться часто потім шкодувати, але таке нерозважливе ставлення до своїх учинків може призводити до створення ситуацій нанесення шкоди (у тому числі й матеріальної) як самому індивіду, так і навколишнім. Частота ризику в побутовій сфері може генералізувати цю схильність, тож цілком зрозумілим є додатний зв'язок схильності до ризику у сфері здоров'я та інших сферах життєдіяльності.

За даними експертної оцінки констатуємо ідентичну картину: загальна схильність до ризику додатно взаємозв'язана з вираженістю ризику в усіх сферах життєдіяльності. Водночас кореляції між сферами тотожні результатам самооцінкового опитування за винятком того, що за даними експертної оцінки також відсутній зв'язок між ризиком у просторовій сфері та сфері здоров'я.

Знаходження корелятивів між самооціночною, експертною формою модифікованого опитувальника Т. Дембо-Рубінштейн та шкалами опитувальника «Схильність до ризику в різних сферах діяльності» (О. В. Вдовіченко) показало їх узгодженість та взаємозв'язок. Таким чином, можна встановити достовірні результати схильності до ризику в різних сферах життєдіяльності через визначення експертом або самим досліджуваним свого розташування на шкалі за предметом опису.

Перейдемо до якісного аналізу (рис. 1) і розглянемо відмінності усереднених характеристик сфер прояву ризику та його загального рівня за даними самооцінки та експертної оцінки (у процентилях).

Як видно з рисунку, експерти дещо вище оцінюють ризик, аніж самі респонденти. Водночас ці відмінності несуттєві, статистично не значущі (за даними перевірки критерія Ст'юдента для незалежних вибірок), тож можна зробити загальний висновок, що як самооцінка, так і експертна оцінка дають тотожні відомості щодо вираженості ризику.

Важливими, на нашу думку, є розроблення стандартного предмета оцінки та процедура відбору експертів, яка б давала змогу позбавлятися суб'єктивізму в результатах.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження встановлено, що достовірні результати можна отримати щодо вираженості схильності до ризику, як

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між параметрами ризику в різних сферах за даними самооцінки

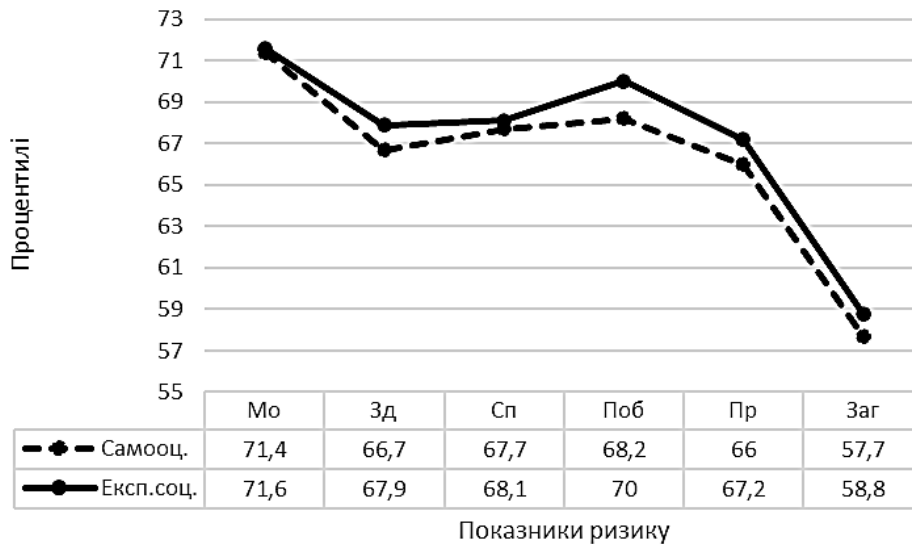
		Показники ризику за сферами (самооцінка)					
		Мо	Зд	Сп	Поб	Пр	Заг
Показники ризику за сферами (самооцінка)	Мо	1	328**		231**		547**
	Зд	328**	1	186*	363**	191*	689**
	Сп		186*	1	246**	296**	611**
	Поб	231**	363**	246**	1	205*	659**
	Пр		191*	296**	205*	1	566**
	Заг	547**	689**	611**	659**	566**	1

Примітка: тут і далі в межах статті двома зірочками позначено зв'язок 1 % рівня значущості; однією зірочкою – 5 % рівень значущості; нулі та коми знаходяться перед числом, що позначено, але не відображаються.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляції між параметрами ризику в різних сферах за даними експертної оцінки

		Показники ризику за сферами (експертна оцінка)					
		Мо	Зд	Сп	Поб	Пр	Заг
Показники ризику за сферами (експертна оцінка)	Мо	1	197*		345**		512**
	Зд	197*	1	271**	284**		615**
	Сп		271**	1	314**	439**	671**
	Поб	345**	284**	314**	1	391**	713**
	Пр			439**	391**	1	656**
	Заг	512**	615**	671**	713**	656**	1

Рис. 1. Вираженість ризику у різних сферах за даними самооцінки та експертної оцінки

загальної, так і за певними сферами, за допомогою самооцінки та експертної оцінки, які можна використовувати як взаємозамінні процедури, а отримані результати характеризуватимуться високою надійністю та валідністю.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розширенні сфер діагностики ризику та залученні більш розлогої та специфічної за складом вибірки для проведення апробації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовіченко О. В. Схильність до ризику у різних сферах діяльності. Методика дослідження. Одеса : Фенікс, 2007. 34 с.
2. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
3. Казанжи М. Й., Вдовіченко О. В., Громик Д. Б. Особливості вираженості ризику у курсантів. *Габітус*. 2022. № 37. С. 101–105. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.18>
4. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. Харків : НАНГУ, 2019. 257 с.

5. Самохвалов Ю. Я., Науменко Е. М. Экспертное оценивание. Методический аспект. Киев : ДУИКТ, 2007. 262 с.

6. Сомова О. О. Провідні концепції ризику та менеджменту ризиків у соціальних науках. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 8 (2). С. 288–295. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(2\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(2)_38)

7. Elizabeth D. Joseph, Don Zhang (2021). Personality Profile of Risk Takers: An Examination of the Big Five Facets. *Journal of Individual Differences*. № 42 (1). P. 1–10. DOI: 10.1027/1614-0001/a000346

8. Lauriola M., Weller J. (2018). Personality and Risk: Beyond Daredevils-Risk Taking from a Temperament Perspective. In: Raue M., Lerner E., Streicher B. (eds). *Psychological Perspectives on Risk and Risk Analysis*. Springer, Cham. P. 3–36. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-92478-6_1

9. Slovic P. The relative influence of probability and payoffs upon perceived risk of a gamble. *Psychonomic Science*. 1967. № 79. P. 223–224.

10. Timothy W. Smith (2016). Personality as Risk and Resilience in Physical Health. *Current Directions in Psychological Science*. Vol. 15. Issue 5. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2006.00441.x>